

Michael Voříšek: *The Reform Generation. 1960s Czechoslovak Sociology from a Comparative Perspective*
Praha, Kalich 2012, 364 s.

Šedesátá léta minulého století jsou obecně považována za jedno z vrcholných období české sociologie, a je tedy překvapením, že na své první monografické zpracování si musela počkat až do roku 2012. Zřejmě je to tím, že teprve ročníky nastupující na univerzity po roce 1989 získaly výhodu dostatečného odstupu od silně zpolitizovaných peripetií vývoje sociologie během komunistického režimu. Kniha Michaela Voříška (*1976) byla obhájena jako doktorská disertace na Evropském univerzitním institutu ve Florencii v roce 2009 a o tři roky později vyšla anglicky u menšího, leč všestranného nakladatelství Kalich.

Voříškova kniha je vynikajícím příspěvkem k historii české sociologie období 1948–1968, který asi nebude jen tak překonán. Vývoj sociologie v daném období, a to ani sociologie marxistické, samozřejmě nemohla zachytit v celé jeho plnosti, avšak oblasti, na které se zaměřila, zpracovala zevrubně, s vysokou erudiicí a velkou dávkou badatelské invence. Velmi cenné je, že autor strávil mnoho času v archivech, čtením dobových dokumentů i studiem literatury o vývoji jiných národních sociologií v Evropě. V širokém archivním a textovém materiálu našel nejednu příležitost, aby náležitě uplatnil své schopnosti sociologického analytika i historického narátora. Kritické výhrady se u takového tématu nabízejí téměř samy od sebe a tato recenze jich také několik předloží; recenzentovo přesvědčení o vysoké úrovni této práce jimi však není dotčeno.

Kniha se skládá ze sedmi kapitol, které sledují zároveň problémovou i chronologickou logiku výkladu. Udržet tuto dvojí logiku se autorovi podařilo promyšleným výběrem témat a jejich uspořádáním za sebou tak, aby problémově orientované kapitoly dohromady tvořily v zásadě lineárně

plynoucí dějiny předmětu. Problémová logika však přece jen hraje prim a chronologie musela být několikrát narušena (srov. s. 26). Výklad začíná v kapitole 2 efektním popisem „exploze“ československé sociologie v 60. letech, pak se vrací k předválečné sociologické tradici a sleduje osudy jejích představitelů opět až do 60. let. V kapitole 3 se autor věnuje poválečné sociologii až do začátku 50. let, v kapitole 4 pokračuje diskusí o vztahu mezi historickým materialismem a marxistickou sociologií z 50. a 60. let a posléze se soustředí na sociologii 60. let, které jsou věnovány kapitolami 5 a 6. Kapitola 7 se snaží pochopit reformně marxistickou sociologii jako generační jev a z tohoto důvodu se pohybuje v rozmezí několika dekád, ovšem s dominantou v 60. letech. Určitý počet časových střihů není defektem, ale představuje adekvátní cenu za organizaci látky do analyticky pojatých, nikoli jen čistě popisných kapitol. Snad nebude znít jako kontradikce, že text zároveň nabízí velkou dávku poutavého historického vyprávění; živý výklad o událostech a intelektuálních diskusích umocňují vhodně a ne v nadmíře doplňované charakteristické a vtipné detaily.

Úvodní kapitola přináší něco, na co jsme u českých autorů píšících o dějinách sociologie zatím nebyli zvyklí, totiž reflexi metodologických východisek. Voříšek si je vědom toho, že otázka, co je sociologie a kdo je v dané době sociolog, není tak triviální, jak vypadá, a snaží se ji zodpovědět za pomoci definice vědecké disciplíny, již chápe jako „soubor praktik nebo jednání spojených s určitým diskurzem, který nabízí určitý intelektuální projekt nebo projekty a určitou disciplinární identitu“ (s. 15) (příklad M. S.). Jenže abstraktní schéma praktiky – diskurz – intelektuální projekt – disciplinární identita lze v empirické realitě interpretovat různými způsoby. Autor se věnuje jen reformně marxistické sociologii 60. let a nechává nepovšimnuty další alternativy, které také mohou vznášet nárok na přináležitost k sociologickým projektům

určitému typu. Na jednu stranu si například téměř nevšímá aplikovaných výzkumů prováděných na resortních pracovištích, o kterých Jiří Musil hovořil jako o „sociologii na okraji“. Na straně druhé nevěnuje pozornost dogmatickým podobám marxisticko-leninské sociologie, které během 60. let zcela nezmizely a s nástupem normalizačního režimu zažily návrat ke slávě.

Voříšek v úvodu také formuluje dvě obecné metodologické zásady, které tvoří vodítko jeho výzkumu. (1) Odmítá žánr dějin idejí, které považuje za projev nemístného ontologického idealismu („ideje plodí ideje“). Namísto toho klade důraz na zkoumání praktik sociologické disciplíny, jejichž součástí, jak je dobré připomenout, je vždy performativní působení idejí v konkrétních sociálních kontextech (s. 16). Jako vzory pro svůj přístup uvádí uznávané práce Jennifer Plattové z dějin britské a americké sociologie nebo u nás zatím nepříliš známou knihu Sarah Igové *The Averaged American*. Zde je možné vzít autora za slovo a poznamenat, že i čtenář sympatizující s touto metodologickou volbou může narazit na určité potíže, pokud se bude snažit v celé knize hledat konzistentní zaměření na sociologické praktiky. Voříškova kniha přináší především institucionální a intelektuální dějiny české sociologie 60. let. Dominantním předmětem jeho zájmu jsou mocenské, ideologické a akademické špičky oboru, jimi vedený diskurz a způsoby, jakými se snažily vydobýt svému oboru místo na slunci (s. 31). O tom, jak uvnitř stávajících institucí a ideových rámců byla sociologie skutečně praktikována, se toho v knize mnoho nedozvíme.

(2) Autor deklaruje averzi k idiografickým formám výkladu, na jaké je odkázán historický výzkum zaměřující se jen na jednu národní sociologii. Recept proti jistě reálnému nebezpečí neplatných vysvětlení vidí v historické komparativní metodě, kterou na několika místech svého výkladu velmi účelně využívá. Komparativní meto-

da je ovšem silně závislá na interpretaci historických dat a ne vždy přináší přesvědčivé závěry. Její problematičnost může ilustrovat Voříškova snaha najít místo československé sociologie v poli evropských národních sociologií, které věnuje prostor v jedné z částí úvodní kapitoly. Na základě komparativních údajů o institucionalizaci sociologie v téměř všech evropských zemích chce doložit, že československá sociologie je spolu se sociologií polskou a jugoslávskou představitelkou specifického typu tzv. „revizionistické“ sociologie. Toto tvrzení asi platí, použije-li se právě jen ve vztahu k československé sociologii 60. let, ale pak jde o pouhý truismus. Bylo by mnohem těžší obhájit tezi, že typ reformní sociologie představuje československá sociologie jako celek. Sociologie v Československu se přiblížila k plné institucionalizaci už v předmarxistickém období, a i když byla po únorovém převratu rozmetána, nelze toto starší období zcela ignorovat. Co se týče stavu po roce 1989, dá se s Voříškem souhlasit v tom, že česká sociologie stále do značné míry stojí na institucionálním půdorysu vytvořeném v 60. letech. To ale platí zejména pro Akademii věd, mnohem méně pro univerzity nebo národní sociologickou společnost a ještě méně např. pro sociologii v privátní sféře.

Autor trvá na tom, že předmětem jeho studie je československá, nikoli jen česká sociologie, byť převážná většina autorů, jimž věnuje pozornost, psala česky a z nich naprostá většina působila v Praze. „Metropolitní“ úhel pohledu, zaměřený na dění v pražských institucích a médiích, Voříšek obhajuje jako lepší alternativu vůči zúžení záběru pouze na českou sociologii, v němž tuší nebezpečí „sociologického nacionalismu“ (s. 31–32). Hovořit o české sociologii 60. let je do značné míry anachronismus a v tomto smyslu je možné autorovi přitakat. Je ovšem třeba také vidět, že metropolitní přístup neukazuje obraz celý, ale jen jeho část. O specifické povaze sociologie na Slovensku 60. let se v knize nehovo-

ří. Zaměření na Prahu poněkud zploštuje i výklad situace celé české sociologie. Kdyby autor věnoval větší pozornost znovuzaložení oboru v Brně, možná by formuloval opatrněji svůj závěr o radikální diskontinuitě sociologie 60. let s předmarxistickou tradicí i některá další tvrzení.

Doložit, že československá sociologie 60. let rozhodně nebyla výsledkem obnovení domácí předkomunistické tradice, nýbrž původním produktem intelektuálního vývoje 50. a 60. let, je cílem kapitoly 2. Toto silné tvrzení vyžaduje důkladnou argumentaci a Voříšek dělá maximum pro to, aby své stanovisko obhájil. Ukazuje, že mezi účastníky obnovy sociologie v 60. letech byl jen malý podíl sociologů vyškolených v předmarxistickém období, hlavní exponenti předmarxistické sociologie již nežili nebo jejich vliv byl jen marginální, noví sociologové nečerpali z domácích zdrojů, ale ze soudobé marxistické sociologie nebo ze sociologie západní. Voříšek ukázkově využívá komparativní historické metody k tomu, aby prokázal, že předválečná sociologická tradice nebyla rozhodujícím faktorem silného rozvoje sociologie v 60. letech ani v jiných zemích sovětského bloku. K tomu účelu sleduje případy Polska (silná tradice – silná sociologie 60. let), Jugoslávie (slabá–silná) a Rumunska (silná–slabá), které pomáhají lépe pochopit československý případ. Rumunsko a Jugoslávie dokládají, že předválečná tradice není ani nutnou, ani dostačující podmínkou obnovení sociologie v 60. letech. Tradice podle Voříška mohla sehrát pozitivní roli, ale rozhodujícím faktorem rozvoje sociologie v 60. letech byla liberalizace intelektuálního života, k níž došlo ve třech zemích revizionistického typu, nikoli však v Rumunsku.

S výkladem o tradici je věcně spjata závěrečná kapitola 7, což snad ospravedlní příslušný skok v naší rekapitulaci. Její název „Reformní generace“ se shoduje s názvem knihy, a je tedy na místě v ní hledat hlavní poselství celého textu. Toto poselství je možná až příliš málo překvapivé, ale je

třeba uznat, že Voříšek odvádí skvělou práci v jeho podložení empirickými a archivními daty. Výrazná většina představitelů sociologické elity 60. let, členové redakční rady *Sociologického časopisu* a členové Vědeckého kolegia pro filosofii a sociologii ČSAV (VKFS), kteří zároveň byli vedoucími pracovníky hlavních sociologických institucí, se narodila v dekadě 1921–1930, a celých 40 % z nich v pětiletí 1921–1925 (s. 282). Srovnání s Polskem ukazuje, že československá situace byla v tomto ohledu výjimečná. Voříškovo vysvětlení je přesvědčivé, opět však příliš nepřekvapí. Puč roku 1948 zdecimoval československé sociologické elity a zároveň komunistická strana neměla ve svých řadách starší kvalifikované jedince, které by mohla dosadit do nově uvolněných akademických pozic. Tím se otevřelo jedinečné okno pro příslušníky mladé generace studující po 2. světové válce, kteří vstoupili do komunistické strany a přijali marxisticko-leninskou ideologii. Když tato generace během 50. let poněkud vystřízlivěla z opojení stalinismem, jedna její nikoli nevýznamná část začala hledat vodítko pro reformu komunistického systému v marxistické sociologii, kterou se snažila, nakonec úspěšně, emancipovat od historického materialismu. Československá sociologie 60. let podle Voříška představovala projekt jedné generace komunistických aktivistů, s nimiž v první polovině 60. let nadějně začala a s nimiž také po roce 1968 rychle skončila.

Kapitoly 3 a 4 sledují, řečeno slovy Miloslava Petruska, „co bylo, když sociologie nebyla“, tedy od roku 1948 do začátku 60. let. V první z nich Voříšek líčí marný boj předmarxistických sociologů s novými politickými vládci, ale zejména věnuje velké úsilí tomu, aby prokázal, že je mylné tvrdit, jak se často činí, že sociologie byla za stalinismu zakázána jakožto „buržoazní pavěda“. Podle Voříška stalinistická ortodoxie uznávala marxistickou sociologii, jíž nebylo nic jiného než historický materialismus, a jako buržoazní pavědu odsuzovala

nikoli sociologii *tout court*, nýbrž – přirozeně – jen buržoazní sociologii (s. 116). Proti této argumentaci je nutné namítnout, že podstatné není slovo, nýbrž předmět sám. Marxisté-leninisté mohli nakrásně používat termínu marxistická sociologie, ale to nic nemění na tom, že sociologie ve svém dnes standardním pojetí jimi byla zavržena a zlikvidována.

V kapitole 4 Voříšek s velkým citem pro jemné nuance rozebírá diskuse, které byly od druhé poloviny 50. let vedeny uvnitř marxisticko-leninské filosofie v Československu, Sovětském svazu a Polsku na téma statusu marxistické sociologie. Je zajímavé sledovat utváření stanovisek k sociologii u některých významných představitelů pozdější obnovy tohoto oboru, ještě pozoruhodnějším výsledkem Voříškovy detailní rekonstrukce je však odkrytí intelektuální plochosti a vsudypřítomné mocenské motivace těchto debat. V určitém smyslu jsou kapitoly 3 a 4 odbočkou od hlavního tématu, ale je nepochybné, že marxismus-leninismus do dějin české sociologie komunistického období také patří. Obě kapitoly současně dobře zapadají do rostoucí řady studií mladších českých historiků věnovaných tzv. marxistickému revizionismu 50. a 60. let.

Kdo ve Voříškově knize hledá analýzu české sociologie 60. let, bude patrně nejspokojenější při četbě kapitol 5 a 6. Obě představují vrchol knihy a přinášejí výsledky závažnější než poněkud prvoplánový závěr o generační povaze sociologického vzruchu 60. let, který je prezentován v závěrečné kapitole. Kapitola 5 je jediná, která se zabývá československou sociologií po stránce obsahové, tedy tím, co sociologové v té době zkoumali, jaké teoretické koncepty používali a k jakým závěrům dospěli. Voříšek začíná obsahovou analýzou *Sociologického časopisu* a několika časopisů z dalších socialistických zemí, v níž ukazuje, že některá témata byla v československé sociologii výrazně podreprezentovaná a jiná naopak nadreprezentovaná. Nejvýraz-

nějším příkladem nápadně nízkého zastoupení je podle něj etnická a národnostní problematika. Vysvětlení, které nabízí na základě důkladného studia archivních materiálů, spočívá v tom, že toto téma bylo až příliš politicky citlivé, a pro sociology proto nebylo zcela bezpečné, aby se jím veřejně zabývali (s. 207). Naopak tématem značně frekventovaným a posvěceným z nejvyšších stranických míst byla sociální struktura socialistického Československa, jejíž velký výzkum z roku 1967 provedený týmem Pavla Machonina byl publikován ve známé knize *Československá společnost*. Voříšek nejenže znamenitě shrnuje východiska a zjištění tohoto výzkumu, ale především dokládá hlubokou spřízněnost mezi myšlenkami Machoninova týmu a politickými aspiracemi reformního křídla KSČ. Zvýrazněno je i rostoucí napětí mezi meritokratickou, a tedy v zásadě se socialismem neslučitelnou tendencí Machoninova výzkumu a zájmy dělnické třídy těžící z mocensky udržovaného rovnostářství. Autor ukazuje, a není důvod s ním nesouhlasit, že v Machoninově neortodoxním pojetí sociální stratifikace socialistické společnosti hrála zásadní roli koncepce „progresivního jádra“, jež mělo sdružovat nejaktivnější příslušníky dělnické třídy, inteligence a rolníků. Neméně lze souhlasit i s kritickým závěrem, že ani teorie progresivního jádra nebyla schopná překonat reálný konflikt mezi inteligencí a dělníky a podobně jako například představy Zdeňka Mlynáře o reformě politického systému měla daleko k odstranění nedemokratické povahy komunistického režimu (s. 232–234).

Kapitola 6, která se opírá především o archivní materiály Vědeckého kolegia pro filosofii a sociologii ČSAV, rozhodujícího akademického orgánu pro řízení sociologie v 60. letech, si klade zásadní otázku o vztahu mezi sociologií a komunistickou stranou. Reformně marxistická sociologie občas bývá – ostatně tak jako vše, co je spojeno s pražským jarem – dosti idealizována, Voříškovův střídavý pohled je užitečnou

protiváhou. Autor nejprve ukazuje, že celá řada klíčových kroků v institucionalizaci sociologie 60. let se odehrála na základě rozhodnutí strany a s jejím posvěcením. Vzápětí však tento pohled koriguje poukazem na to, že sekretariát a další orgány KSČ nebyly v tomto procesu iniciátorem, ale spíše jen reagovaly na spontánní sled událostí, který vycházel od aktérů obnovy československé sociologie. V této souvislosti také Voříšek upozorňuje na nedostatečné materiální a organizační zázemí nově zřizovaných sociologických institucí dokládající živelnou povahu jejího rozvoje a jen částečnou podporu KSČ. Zkoumání vztahu mezi VKFS a nejvyššími stranickými orgány odkrývá značnou loajalitu tohoto akademického sboru vůči politické moci, která ustoupila snaze o autonomii pouze na krátký čas v roce 1968.

V závěru kapitoly 6 Voříšek klade závaznou otázku, kterou převzal od polského sociologa Jerzyho Szackého: sloužili sociologové společnosti, nebo režimu? Autor ukazuje, že sociologové byli velmi vzdáleni tomu, aby sloužili společnosti. Ve svých výzkumných aktivitách se řídili zadáním strany, nebyli ochotni postavit se na stranu veřejnosti v politicky citlivých otázkách a svůj obor nechápali jako nástroj demokratického zapojení společnosti do politického rozhodování. Na stranu druhou však podle autora sociologové 60. let nestáli ani ve službách strany, protože se zjevně dostávali do stále hlubšího konfliktu se stranickou byrokracií, a usilovali o autonomii od politického dohledu. Správná odpověď tedy zní, že sociologové nesloužili ani režimu, ani společnosti, nýbrž sami sobě (s. 275). Voříšek tím nemíní disciplinárni, a už vůbec ne osobní prospěch, ale politický zájem reformních sociologů. Jakožto projekt reformních komunistů měla československá sociologie této skupině poskytovat účinné konceptuální a expertní nástroje v boji proti konzervativnímu křídlu KSČ a přispět k nahrazení vlády byrokracie vládou technokratů. Až do svého konce, který přišel

záhy po roce 1968, zůstala spojená s představou marxistické hegemonie.

Tento závěr se jeví jako plně oprávněný, ale také dovoluje nahlédnout za horizont Voříškovy studie. Stejně jako pražské jaro nebylo projektem všech československých občanů, ale především reformních komunistů, byla také marxistická sociologie 60. let záležitostí především určité skupiny sociologů-komunistů. Probuzení, natož emancipace těch ostatních potenciálních sociologů se začínaly stávat možností teprve v době, kdy naděje na skutečně celospolečenskou demokratizaci byly zmařeny spojeneckou invazí. Možná by tedy bylo na místě často používaný termín „obnovění sociologie v 60. letech“ odložit ad acta a raději mluvit o tom, že v 60. letech se zrod nové československé sociologie postupně připravoval, ale nestačilo k němu dojít. Došlo k etablování reformně komunistické marxistické sociologie a ve spojitosti s ním se začal rýsovat i nástup sociologie v podobě srovnatelné s jejími tehdy standardními západními verzemi. Tato standardní sociologie o sobě dávala vědět čím dál početnějšími jednotlivými projevy, ale dál už se nedošlo. Voříškova kniha bravurně analyzuje vzestup a pád reformně komunistické sociologie, dějiny té druhé sociologie, krátké a mnohem méně viditelné v institucionálních dokumentech, teprve budou muset být napsány.

Marek Skovajsa

Lubomír Lupták a kolektiv:
Neoliberalismus a marginalita: studie z českého reálkapitalismu

Brno: Nakladatelství Doplněk 2013, 248 s.

Zvyšující sa záujem o problematiku sociálnej exklúzie a praxe neoliberalného vládnutia sa odráža nielen v dielach zahraničnej, ale čoraz viac aj domácej (slovenskej i českej) proveniencie. Knihou, ktorá si za cieľ stanovila analýzu práve týchto mohut-